

BURHONIDDIN AZ-ZARNUJIYNING ILMYIY FAOLIYATI

To'rayev Davronbek Rayimberganovich

Tadqiqotchi

***Annotatsiya.** Maqolada Burhoniddin az-Zarnujiy haqida qisqa ma'lumotlar keltirilgan. U hanafiy faqih bo'lib, "Ta'lim al-mutaallim" asari bilan mashhurdir. Zarnujiy ilm-fanda erkak va ayollarning tengligini ta'kidlaydi, shuningdek, o'qitish jarayonida talabalar, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik muhimligini ta'kidlaydi. Uning asari pedagogik nuqtai nazardan dolzarb bo'lib, bugungi ta'lim tizimiga ahamiyat beradi.*

***Kalit so'zlar:** Burhoniddin az-Zarnujiy, hanafiy, Ta'lim al-mutaallim, pedagogika, ilm o'rganish, erkak va ayol tengligi.*

Burhoniddin az-Zarnujiy haqida ma'lumotlar juda kam saqlanib qolgan. Hanafiy faqihlari va olimlarining tabaqot va tarjimai hollari haqida yozilgan asarlarda Burhoniddin az-Zarnujiy haqida ma'lumotlar juda oz bo'lsa-da mavjuddir. Hanafiy olimlari haqida ma'lumot bergan Muhyiddin Abdulqodir al-Qurashiy (696-775/1297-1373), Mahmud ibn Sulaymon al-Kafaviy (vaf. 990/1582), Taqiyuddin al-G'azziy (vaf. 1010/1601), Ali al-qori (vaf. 1014/1606), Abdulhay al-Laknaviy (1264-1304/1848-1887) kabi olimlar u haqda muxtasar to'xtalib o'tganlar. Bor ma'lumotlar ham bir-birini takrorlagan holda Burhoniddin az-Zarnujiyning "Ta'lim al-mutaallim" asari asosida aytilgan fikrlardir.

Zarnuj qadimiy shahar-qal'a bo'lib, Zarnuq deb ham atalgan. Mo'g'ullar istilosi davrida Sirdaryoning chap sohilida joylashgan bu qal'a Zarno'x, Zarnuq, Zarnuj, Zerinh, Saritoq nomlari bilan yuritilgan. "Mafotih al-ulum"da "zarnuq" so'zi "chig'ir" ma'nosini bildirishi aytilganiga qaraganda¹, mazkur qal'a chig'ir

¹ Abu Abdulloh al-Xorazmiy. Mafotih al-ulum. – Misr: Usmon Xalil, 1930. – B. 44.

yordamida suv chiqariladigan balandlikda joylashgan bo'lgan. Qal'a melodiy 1220 yili mo'g'ullar tomonidan istilo qilingani manbalarda tilga olinadi. Mo'g'ullar Zarnujni olgandan so'ng unga "Qutlug' balig'" deb nom qo'yadilar². Zarno'xni daryo bo'yida joylashgan shaharcha, obod, biroq aholisi kam, deb yozilgan³. Jumladan, Yoqut al-Hamaviy (vaf. 626/1228) "Mo'jam al-buldon" asarida bu shaharni "Zurnuj" tarzida keltirib, "Movarounnahrda mashhur shahar, Xo'janddan keyin Turkiston a'moliga qaraydi. Mashhur ismi Zurnuqdir" deb keltirgan⁴.

Demak, Burhoniddin az-Zarnujiy ushbu shaharchada tavallud topgan. "az-Zarnujiy" nisbasi bilan yana bir olim o'tgani ma'lum. U Tojiddin No'mon ibn Ibrohim az-Zarnujiy (vaf. 640/1242) bo'lib, Buxoroda istiqomat qilgan. U adib bo'lib, "Maqomot al-Haririy"ga bitgan "al-Muvazzah" nomli sharhi bo'lgan⁵.

Burhoniddin az-Zarnujiy hanafiy faqihisi hisoblanadi. Biroq, Plessner uni arab faylasufi deb keltirganki, uning faylasufligi ham, arabligi ham voqe'likka to'g'ri kelmaydi⁶.

Burhoniddin az-Zarnujiy o'z asarida bir necha bor ta'kidlashicha, hanafiy mazhabining mashhur faqihisi, buyuk alloma yurtdoshimiz "Hidoya" kitobining sohibi Burhoniddin al-Marg'inoniyning shogirdi bo'lgan. U ham ustoz kabi "Burhon al-islom va-d-din" ("Islom va dinning hujjati") degan yuksak unvon va laqabga sazovor bo'lgan. Bundan tashqari, Burhoniddin az-Zarnujiy "Ta'lim al-mutaallim"da quyidagi ustozlarining nomlarini zikr qilgan:

Sadiduddin Aburrizo Muhammad ibn Mahmud ibn Ali ibn Abu Ali al-Husayn ibn Yusuf at-Tiroziy (499-570/1105-1175), Abu-l-Mahosin Imomzoda Muhammad ibn Abu Bakr ibn Ibrohim ibn Sobir al-Cho'g'iy as-Samarqandiy ash-Sharg'iy al-Buxoriy (491-573/1098-1177), Abu-l-Mahomid Qivomuddin Hammod ibn Ibrohim ibn Ismoil as-Saffor al-Ansoriy al-Buxoriy (493-576/1099-1181), Faxruddin Qoziyxon Faxr al-islom Hasan ibn Mansur ibn Mahmud al-O'zjandiy al-Farg'oniy (vaf. 592/1196), Faxriddin Ahmad ibn Muhammad ibn Mahmud ibn Sayyid al-

² Zarnuq // O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 3-jild. – Toshkent, 2002. – B. 687.

³ Bo'riev O. Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasidan lavhalar. – Toshkent: Tafakkur, 2015. – B. 55.

⁴ Yoqut al-Hamaviy. Mo'jam al-buldon. 3-jild. – Bayrut: Dor Sodir, 1977. – B. 139.

⁵ Abdulqodir al-Qurashiy. Al-Javohir al-muziyya. 3-jild. – Hajar: Maktaba at-Tibo'a va-n-nashr, 1993. – B. 557.

⁶ Plessner M. az-Zarnuji // The Encyclopedia of Islam. Vol. IV. – Leiden: E.J.Brill, 1913-1934. – P. 1218.

G'aznaviy al-Koshoniy (vaf. 593/1196), "Adibi muxtor" nomi bilan tanilgan Rukniddin Abu Abdulloh Muhammad ibn Abu Bakr ibn Yusuf al-Farg'oniy (vaf. 594/1198), Sharafuddin Abu Hafs Umar ibn Muhammad al-Aqiliy (vaf. 596/1200) va Raziyyuddin Abulhasan al-Muayyid ibn Muhammad ibn Ali at-Tusiy an-Naysoburiy (524-617/1130-1220).

Zarnujiyning ustozlari hanafiylar edi. Ularning mazhab jihatidan tutgan mavqei Zernuciyning Mavarinnat hududida yetishib chiqqan hanafiy ulamolari orasida bo'lganligiga yetarli misoldir⁷.

Manbalarda Burhoniddin az-Zarnujiyning tug'ilgan sanasi ham, vafot qilgan yili ham ko'rsatilgan emas. Ilmiy adabiyotlarda esa uning vafot sanasini hijriy 591, 593 va 597 yil yoki oltinchi hijriy asr deb ko'rsatilgan⁸. Marvon Qaboniy esa uning yashagan davrini hijriy V asrning ikkinchi yarmi va VI asrning birinchi choragi deb belgilaydi⁹. R.Abdulmun'im tomonidan esa olimning tug'ilgan va vafot etgan sanasi 570-620/1175-1223 qilib qat'iy belgilangan¹⁰. Biroq, olim 570/1175 yildan oldinroq tug'ilgani aniq. Chunki, u mana shu 570 1175 yili vafot qilgan Sadiduddin at-Tiroziy, shuningdek, 573/1177 yili vafot qilgan Imomzoda al-Buxoriy hamda 576/1181 yili vafot qilgan Abu-l-Mahomid Qivomuddin Hammod as-Saffor al-Buxoriyning shogirdi bo'lib, "Ta'lim al-mutaallim"da bu zotlarning nomi bir necha marta "ustoz" degan qayd bilan tilga olingan hamda gaplari va she'rlaridan iqtiboslar keltirilgan. Demak, olimning tug'ilgan yilini 570 emas, 560 hijriy deb belgilash to'g'riroq bo'ladi. Olim 617/1220 yildan keyin ham yashagani aniq. Chunki, u shu yili vafot qilgan ustoz Raziyyuddin an-Naysoburiyning nomini bir necha marta zikr qilib, "Makorim al-axloq" asaridan iqtibos keltirgan. Demak, Burhoniddin az-Zarnujiyni 560-620/1165-1223 yillarda yashagan, deb belgilash maqsadga muvofiqdir.

Burhoniddin az-Zarnujiy qalamiga mansub "Ta'lim al-mutaallim tariq at-

⁷ Muhammed Ferruh. Hanefi Fakihi Olarak Burhânülislâm ez-Zernûci ve Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm Başlıklı Eseri // Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi, № 13, Aralık. – İzmir, 2021. – S. 309.

⁸ Masalan, Ahmad Fuod al-Ahvoniyy olimni 591 h./1195 m. deb hisoblagan. Qarang: Ahmad Fuod al-Ahvoniyy. At-Tarbiya fi-l-islom. – Misr: Iso al-Bob al-Halabiy, 1955. – B. 238.

⁹ Burhon al-islom az-Zarnujiy. Ta'lim al-mutaallim tariq at-taallum / Tahqiq: Marvon Qaboniy. – Bayrut: al-Maktab al-islomiy, 1981. – B. 25.

¹⁰ Abdulmun'im R. Manajemen Pembelejaraan Akhlak. – Purwokerto: Institut Agama Islam Negeri, 2016. – 171 p.
www.pedagoglar.org

taallum” (“Ilm o’rganuvchiga ilm olish yo‘lini o’rgatish”) nomli mashhur risola manba va tarjimai hol asarlarida zikr qilinadi. Lekin, Turkiya qo‘lyozma fondlarida saqlanayotgan bir necha asarlar ham unga nisbat qilingan:

1) “Sharhi Ta’lim al-mutaallim”. Mazkur nom ostidagi o‘nlab sharhni Burhoniddin az-Zarnujiyga nisbat qilingan. Undan eng qadimiy nusxa Konya Bølge Yazma Eserler Kütüphanesi da 32 Ulu 48 tartib raqami bilan saqlanadi. Qo‘lyozma Yusuf ibn Abdi tomonidan 999/1590 yili ko‘chirilgan. Biroq, bu sharh Nav’iy Afandi (940-1007/1533-1599) yoki Ibrohim ibn Ismoil ar-Rumiy (XVI asr) tomonlaridan bitilgan bo‘lishi mumkin.

2) “Viqoyat ar-rivoya fi masoil al-Hidoya”. Mazkur nomdagi kitobni Burhoniddin az-Zarnujiyga ikki marta nisbat qilingan. Ular Diyarbakır İl Halk Kütüphanesida saqlanuvchi 21 Hk 1524 tartib raqamli hamda Manisa İl Halk Kütüphanesida saqlanuvchi 45 Hk 8451 tartib raqamli qo‘lyozmalar hisoblanadi. Lekin, “Viqoyat ar-rivoya fi masoil al-Hidoya” asari Burhon ash-sharia Mahmud ibn Sadr ash-shari’a al-avval al-Buxoriy al-Mahbubiy (vaf. 673/1275) qalamiga mansub bo‘lib, u asosida “Muxtasar al-Viqoya” asari yozilgani ma’lum.

3) “Sharh al-Misboh”. Mazkur nomdagi kitobni ham Burhoniddin az-Zarnujiyga nisbat qilingan bo‘lib, u Konya Bølge Yazma Eserler Kütüphanesi da 27 Hk 90 tartib raqami bilan saqlanadi.

Burhoniddin az-Zarnujiy haqida ma’lumot beruvchi manbalarda uning faqat “Ta’lim al-mutaallim” asari borligi aytilgan, xolos.

Zarnujiy asari pedagogika nuqtai nazaridan baholansa, bugungi ta’limda ham muhim ahamiyatga ega. U mumtoz ilmiy adabiyotda muhim o‘rin egallagan, o‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuvga asoslangan asar yozgan. Qanday qilib o‘rgatamiz, o‘quvchilar qanday o‘rganishlari haqidagi savolga emas, balki ular qanday o‘rganishlari mumkin va nima uchun o‘rgana olmaydilar degan savolga qaratilgan.

Zarnujiy ilm o‘rganishda erkak va ayolning tengligiga to‘xtalib, ayollarni ham ilm izlash kerakligini ta’kidlagan. Bizning davrimizda ayollar uchun ta’limning etishmasligi, yo‘nalishda mentalitetga ega bo‘lganlar va buni islom dini bilan

uyg'unlashtirishga harakat qiladiganlar uchun aksincha, islomda bunday amal yo'q va hamma, erkak va ayollarning ilm o'rganishda tengligi ma'lum bo'ladi. Mamlakatimizda, ayniqsa, ayrim hududlarda hali ham qizlarni uzoq joylarga oz'ishga yubormaslik holatlari ushrab turmoqda. Bu holatda esa Zarnijiy asari mihim ahamiyat kasb etadi.

Zarnujiyning fikricha, inson katexizmni, ya'ni o'zi bo'lgan vaziyatni bilishni o'rganadi. Uni farz deyishi bugungi ta'lim tamoyillarida bayon etilgan hayotiylik, hayotga yaqinlikni ifoda etganini bildiradi. Bu uning ko'p asrlar oldin printsiplarga g'amxo'rlik qilganini ko'rsatadi. Chunki o'qitiladigan fanlar hayotdan ajralgan holda bo'lmasligi va ular duch keladigan dolzarb muammolarga yechim ishlab chiqaradigan tarzda bo'lishi kerak.

Zarnujiy talabalarga o'z kurslarini ham, professor va do'stlarini ham tanlashni maslahat beradi. Huquqlarni berish talabalarga qanchalik qadrli ekanligini ko'rsatadi. Hozirgi ta'lim tizimida ushbu holatga misol sifatida tanlov kursini qo'llashni ko'rsatish mumkin. Zarnujiyning ilovasi bu ko'p asrlar oldin bizning Movarounnahrda amalga oshirilganga o'xshaydi.

Zarnujiy ilm-fan ta'limida bo'lishi kerak bo'lgan uchta narsa: o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchilar haqida gapirdi. Talabalar aslida bugungi ta'lim tizimining uchta ustunidir. Muvaffaqiyatli ta'limning amalga oshishi uchun talaba, ota-ona va o'qituvchining hamkorlik qilishi juda muhimdir. Kimningdir yo'qligi muvaffaqiyatga salbiy ta'sir qiladi. Zarnujiy bu holatning asrlar davomida ta'limdagi ahamiyati haqida gapiradi. Shunisi e'tiborga loyiqki, u buni birinchi bo'lib tilga oldi

Bundan tashqari, Zarnujiyning ta'kidlashicha, talabaning darsni boshlash vaqti, darslar miqdori, dars dasturini o'qituvchiga, do'stlarga, tuzatishlar shaklida aniqlashi kerak. Atrof-muhitni hurmat qilish, talabaning bilimni birlamchi manbadan olishi, sohada tajribali bo'lishi, ustozlardan foydalanib, hatto uxlashni, yeb-ichishni nazorat qilib borishini ta'kidlashi olimning bularning bari o'zinikidek o'ylashi 1200-yillarda emas, balki bugungi kunda yashayotgan odamga o'xshaydi. Chunki ko'pgina xulosa va takliflari ta'lim tizimimizga oydinlik kiritib, dolzarb bo'lib qolmoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, hanafiy mazhabining eng mashhur

ulamolaridan biri sifatida Burhoniddin az-Zarnujiy e'tirof etilgan. Zero, allomaning islom ilmlari rivojida ulkan xizmatlari borligiga shubha yo'q. Xususan, u har bir sohaning asosi bo'lgan pedagogikaga oid "Ta'lim al-mutaallim" asari bilan alohida xizmat qilgan va bu hanuz o'zining ilmiy qiymatini yo'qotmay kelmoqda. Lekin uning asarlarini yetarlicha o'rganilmaganligi sabab, ko'p asarlari e'tibordan chetda qolgan yoki yozilgan asarlari boshqa olimlarga nisbat berilgan, bu borada tuli ixtiloflar bor. Bular esa, olimning ilmiy merosini yanada chuqurroq o'rganishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Abdulloh al-Xorazmiy. Mafotih al-ulum. – Misr: Usmon Xalil, 1930
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 3-jild. – Toshkent, 2002.
3. Bo'riev O. Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasidan lavhalar. – Toshkent: Tafakkur, 2015. – B. 55.
4. Yoqut al-Hamaviy. Mo'jam al-buldon. 3-jild. – Bayrut: Dor Sodir, 1977.
5. Abdulqodir al-Qurashiy. Al-Javohir al-muziyya. 3-jild. – Hajar: Maktaba at-Tibo'a va-n-nashr, 1993.
6. The Encyclopedia of Islam. Vol. IV. – Leiden: E.J.Brill, 1913-1934.
7. Muhammed Ferruh. Hanefi Fakihi Olarak Burhânülislâm ez-Zernûcî ve Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm Başlıklı Eseri // Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi, № 13, Aralık. – İzmir, 2021
8. Abdulmun'im R. Manajemen Pembelejaran Akhlak. – Purwokerto: Institut Agama Islam Negeri, 2016.